

**MĂRTURII EUHARISTICE NOUTESTAMENTARE
(DUPĂ: IOAN 6, 51-56 ȘI I CORINTENI 10, 16-22; 11, 17-34)
ACTUALIZATE ÎN SFÂNTA LITURGHIE**

„[...] căci Paștile nostru Hristos S-a jertfit pentru noi.”
(I Corinteni 5,7)

Protopop dr. IOAN BUDE

În ultima seară dinaintea morții Sale, în seara de joi, 13 Nisan, anul 30, Domnul se afla cu Apostolii într-o casă din Ierusalim, într-un foișor mare „dinainte așternut” (Marcu 14,14-15), pentru „a mânca Paștile” (cf. Matei 26,17 ș.u.; Marcu 14,12 ș.u.; Luca 22,7 ș.u.). Față de evangheliștii sinoptici, care, ca de obicei sunt unitari, Evanghelia a patra (cap. 13-17), relatează altfel acest eveniment. Elementul comun (singurul) îl constituie faptul că și Sfântul Evanghelist Ioan (13,2) notează, împreună cu sinopticii, că în seara respectivă, Iisus și Apostolii cinau. Însă, din toate punctele de vedere, această Cină nu era una obișnuită. Deși Evanghelia a patra se referă pe larg la întâmplările din seara Cinei celei de Taină, ea nu amintește nimic, despre instituirea Sfintei Euharistii. Faptul este însă explicabil.

Scriindu-și Evanghelia spre sfârșitul veacului apostolic, când păgânii, neînțelegând nimic din împărtășirea creștinilor cu Trupul și Sângele Domnului, îi acuzau pur și simplu de antropofagie (canibalism), Sfântul Ioan Teologul evită prudent să reproducă în opera sa cuvintele Domnului despre pâinea și paharul Euharistiei. Didahia ne informează că în perioada redactării Evangheliei a patra, Biserica a statornicit deja o foarte strictă disciplină euharistică.¹

În schimb, autorul Evangheliei a patra ne dă, în cap. 6,22-59 textul cel mai bogat și mai clar cu privire la Sfânta Euharistie² din întreg Noul Testament.

Alegând din acest text secțiunea: 6,51-56, reținem, în special, în v.51, trei afirmații, sau trei sentințe, ale Mântuitorului Iisus Hristos, strâns legate între ele: 1) „Eu sunt Pâinea ce vie care s-a pogorât din cer”; 2) „Cine mănâncă din Pâinea aceasta viu va fi în veci” și 3) „Iar Pâinea pe care Eu o voi da pentru viața lumii este Trupul Meu”. Aici este vorba despre moartea lui Hristos pentru mântuirea lumii (cf. și Ioan 3,15-16), ca jertfă adusă de bunăvoie. Dar sensul ei nu se restrânge numai la moartea de pe cruce a Domnului. În v.32 Tatăl

„dă” (acum, în prezent) Pâinea cea adevărată, iar în v.51 Fiul zice: „Eu o voi da”, ceea ce înseamnă că Jertfa Lui, sângeroasă și unică, va fi oferită de El după Înviere, în mod nesângeros și perpetuu oamenilor, ca hrană nepieritoare, adică Sfânta Euharistie. Deci Trupul și Sângele Domnului din Sfânta Euharistie, nu va fi cel de dinainte de Patimi și moarte, ci numai cel îndumnezeit prin Jertfă și Înviere.

Este important de reținut că pentru exprimarea Trupului lui Hristos din Sfânta Euharistie, atât sinopticii, cât și Sfântul Apostol Pavel, utilizează substantivul „sôma” (trup), pe când Sfântul Evanghelist Ioan întrebuițează termenul „sarx” (carne), preluat apoi și de Sfântul Ignatie Teoforul³, pentru a reda cuvântul aramaic „bassar” (trup), folosit de Iisus la Cină⁴.

Semnificația sacrificială și euharistică a v.51 reiese nu numai din utilizarea expresiilor: „a da”; „carne”; și „pentru viața” ci și din paralelismul lor cu cuvintele solemne, de instituire a Sfintei Euharistii: „Acesta este Trupul Meu care Se dă pentru voi [...]” (Luca 22,19b) și „Acesta este Trupul Meu care Se frânge pentru voi [...]” (I Corinteni 11,24).

Dar, în v.52 apar serioase obiecțiuni la adresa lui Iisus și a afirmațiilor Lui: „Deci iudeii⁵ se certau între ei zicând: Cum poate Acesta să ne dea Trupul Lui să-L mâncăm ?⁶.

Este adevărat că învățătura euharistică a fost și va fi întotdeauna o piatră de poticnire pentru cei necredincioși (cf. și 3,4). Limbajului violent al acestor obiecțiuni, Domnul îi opune un răspuns ferm în vv.53-56: „Adevărat, adevărat zic vouă: dacă nu veți mânca Trupul Fiului Omului și nu veți bea Sângele Lui, nu veți avea viață în voi. Cel ce mănâncă Trupul Meu și bea Sângele Meu are viață veșnică și Eu îl voi învia în ziua cea de apoi. Trupul Meu este adevărată mâncare și Sângele Meu, adevărată băutură. Cel ce mănâncă Trupul Meu și bea Sângele Meu, rămâne întru Mine și Eu întru el”.

Observăm că în acest răspuns, la afirmația lui Iisus despre Trupul Fiului Omului este adăugată, de patru ori consecutiv și afirmația despre Sângele Său. „Acest lucru indică în mod negreșit Euharistia [...]. Sângele este introdus spre a sugera Euharistia și spre a sublinia faptul că întreaga viață încarnată (de la expresia aramaică uzuală” bassar u-dema” = carne și sânge) a Fiului lui Dumnezeu întrupat este hrana cea dătătoare de viață”⁷. Deci Sfânta Euharistie nu este în nici un caz un simplu simbol⁸, ci Însuși Trupul și Sângele lui Iisus Hristos Cel preamărit. Prin Sfânta Euharistie, El ne unește cu umanitatea Sa îndumnezeită, sădind în ființa noastră, viața lui dumnezeiască. Dar, bineînțeles că împărtășirea nu operează în mod magic mântuirea cuiva, ci este nevoie și de „vrednicia” (conlucrarea) omului cu harul lui Hristos (cf. I Corinteni 11,27,29).

În v.55 ni se explică de ce are viață veșnică cel ce se împărtășește cu Sfânta Euharistie: „Trupul Meu este adevărată mâncare și Sângele Meu adevărată

băutură”, adică: „Trupul Meu și Sângele Meu sunt cu adevărat ceea ce trebuie să fie mâncarea și băutura; ele împlinesc funcția ideală, arhetipală, a mâncării și băuturii, aceea de a da celor ce le primesc viața veșnică.⁹ Prin Sfânta Euharistie se realizează cea mai intimă și mai deplină unire între Hristos și credinciosul care se împărtășește: „Cel ce mănâncă Trupul Meu și bea Sângele Meu rămâne întru Mine și Eu întru el” (v.56). În Evanghelia după Ioan, verbul „a rămâne” (gr. μένειν) are o importanță deosebită: Tatăl rămâne în Fiul (14,10; cf. 10,38: „Tatăl este în Mine și Eu în Tatăl”); Duhul Sfânt rămâne asupra lui Iisus (1,32-33); credincioșii rămân în Hristos și El în ei (6,56;15,4) ș.a.m.d.

Mijlocind o autentică și intimă comuniune cu Hristos, Sfânta Euharistie este numită și „Împărtășanie” sau „Cuminecătură”, iar „a (se) împărtăși” este sinonim cu „a (se) cumineca”, ambii termeni redând în românește substantivul grecesc „koinonia” (literal = comuniune), întrebuințat de Sfântul Apostol Pavel pentru Sfânta Euharistie: „Paharul binecuvântării pe care-l binecuvântăm, nu este, oare, împărtășirea (koinonia) cu Sângele lui Hristos ? Pâinea pe care o frângem nu este, oare, împărtășirea (koinonia) cu Trupul lui Hristos ? Pentru că este o singură Pâine, un trup suntem noi, cei mulți; căci toți ne împărtășim din unica Pâine” (I Corinteni 10,16-17).

Și pentru că tot am reprodus citatul de mai sus, trebuie să precizăm că în afară de Sfintele Evanghelii, în Noul Testament mai există și o altă sursă informativă despre Sfânta Euharistie, datând încă din anul 56 d.Hr., deci cu mult înainte de apariția genului evanghelic. Este vorba despre Epistola I către Corinteni a Sfântului Apostol Pavel, care, în două locuri din cuprinsul ei: 10,16-22 și 11,17-34, ne oferă o sinteză cuprinzătoare a întregii învățăturii euharistice a Noului Testament.

Scrierea respectivă ilustrează un fapt deosebit de important: încă din primii ani de existență a Bisericii primare, celebrarea Sfintei Euharistii era actul central și culminant al cultului creștin (11,20). Încă din veacul apostolic Sfânta Euharistie se săvârșea „în ziua întâi a săptămânii” (16,2), adică Duminica și se oficia deja „în biserică” (11,18; cf. Fapte 11,26) locaș distinct, prin consacrarea sa, de casele credincioșilor (11,22). Pe de altă parte, în această Epistolă, Sfântul Apostol Pavel, pe lângă cuvintele de instituire a Sfintei Euharistii (11,25-25), afirmă în mod foarte clar și cele patru aspecte ale ei și anume:

1. Prezentând-o ca împărtășire (sau unire) cu Însuși Trupul și Sângele lui Hristos (10,16; 11,24-25) și avertizând că cel ce o primește cu nevrednicie se face „vinovat față Trupul Domnului” (11,27), nesocotind „Trupul Domnului” (11,29), Apostolul definește caracterul sau aspectul de Taină al Sfintei Euharistii (a se vedea: Matei 26, 26-28 și loc. par. și Ioan 6,48-58);

2. Aspectul de Jertfă al Sfintei Euharistii este afirmat în 10,16-21 în modul cel mai direct din întreg Noul Testament. Apostolul vorbește (în v.18) de „masa Domnului” ca de o masă (cină) sacrificială, comparabilă (prin antiteză)

cu mesele „sacre” ce însoțeau jertfele iudaice și păgâne, în cadrul cărora se consuma însăși „thysia” (jertfa), carnea victimelor jertfite pe „altar (thysi-astérion). Dealtfel, expresiile: „se frânge” și „se varsă” sunt expresii sacrificiale, iar noțiunea „masa Domnului” (v.21), este o aluzie cât se poate de clară la altarul creștin (cf. Evrei 13,10). De fapt, însuși caracterul de Taină al Sfintei Euharistii, îl implică și pe acela de Jertfă, pentru că a te împărtăși ceremonial din ceea ce s-a jertfit, înseamnă a participa la actul sacrificial și la tot ce implică acest act;

3. Aspectul anamnetic al Sfintei Euharistii, este subliniat de Sfântul Apostol Pavel mai mult decât oricare alt autor noutestamentar. Doar Sfântul Evanghelist Luca (cel mai fidel ucenic paulin- cf. II Timotei 4,11) va reda și el cuvintele lui Iisus: „Aceasta să faceți întru pomenirea Mea” (Luca 22,19b). În textul paulin acest îndemn apare de două ori (și pentru pâine și pentru pahar: I Corinteni 11,24b și 25b). Pe lângă aceasta, Apostolul mai notează și perpetua „vestire” (actualizare) a morții - și, desigur și a Învierii - Domnului: „Căci de câte ori veți mânca această pâine și veți bea acest pahar, moartea Domnului vestiți până când va veni” (11,26);

4. Aspectul eshatologic al Sfintei Euharistii, se reflectă chiar în aceste ultime patru cuvinte din v.26: „[...] până când va veni”¹⁰

Pe lângă toate acestea, textul din I Corinteni 10,16-22 ne mai surprinde cu încă un aspect, prin care definește Sfânta Euharistie ca Taină a comuniunii. Legătura organică dintre Sfânta Euharistie și Biserică, adică între Trupul euharistic și Trupul mistic al Domnului (Fapte 2,42-47), nu constă doar în aceea că Sfânta Euharistie este indispensabilă pentru existența și înțelegerea Bisericii, ci mai ales în faptul „[...] că Euharistia este punctul de întâlnire al unei comunități liturgice dintr-un loc, cu Biserica universală, cu „ceata Sfinților” și cu toată lumea. Comunitatea euharistică aduce jertfă de laudă și fără de sânge pentru Biserica nevăzută (Sfânta Fecioară Maria, dreptii Vechiului Testament, Apostolii și Sfinții Noului Testament), ca pe un act de mulțumire, iar pentru Biserica văzută, ca pe un act de cerere. Ea aduce de toate și pentru toate, Hristos însuși fiind „Cel ce aduce și Cel ce Se aduce, Cel ce primește și Cel ce Se împărtășește”¹¹

Și încă ceva: textul paulin din I Corinteni 10,16-22 este singurul text nou-testamentar în care termenii „koinonia” (comuniune) și „koinonós” sunt utilizați în raport cu Sfânta Euharistie.¹²

Cele mai vechi și mai cunoscute denumiri pentru celebrarea Sfintei Euharistii, care se întrebuințau în epoca apostolică și pe care le aflăm în cărțile Noului Testament, sunt: „frângerea pâinii” (klásis tou ártou: Fapte 2,42,46; 20,7); „Cina Domnului” (kiriakón deipnon: I Corinteni 10,21; 11,20); „Binecuvântare” (euloghia);¹³ „Paharul binecuvântării” (to potérion thes

euloghias: I Corinteni 10,16); „Pâinea” (ártos) și „Paharul Domnului” (to potérion toú Kyríon: I Corinteni 11,26-27).

Dintre toate aceste denumiri, cea mai veche, adică cea originară, este aceea care se referă la momentul instituirii Jerfei celei Noi: „Iar pe când mâncau ei, Iisus, luând pâine și binecuvântând, a frânt [...]” (Matei 26,26 și loc. par.), precum și la episodul de la Emaus, după Înviere, când cei doi ucenici L-au „înduplecat” pe Iisus să cineze și să înopteze cu ei: „Și când a stat împreună cu ei la masă, luând El pâinea, a binecuvântat și, frângând, le-a dat lor” (Luca 24,30): „Și ei au istorisit cele petrecute pe cale și cum a fost cunoscut de ei la frângerea pâinii” (v.35).

În veacul apostolic, denumirea de „frângerea pâinii” nu se aplică Tainei Sfintei Euharistii în mod izolat, ci în asociere cu alte acte ale „închinării celei duhovnicești” (Romani 12,1), care constituie un ansamblu ritualic al celebrării ei. Așa de pildă, în Fapte 4,32,34-35, ne este descrisă atmosfera comunitară eclezială, deosebit de favorabilă amplificării progresive a trăirilor duhovnicești. Astfel, în condițiile în care „inima și sufletul mulțimii celor ce au crezut erau una [...]” (v.32), era firesc, clar și necesar ca primii creștini să „stăruiască în învățătura Apostolilor și în comuniune, în frângerea pâinii și în rugăciuni” (2,42). Acestei precizări îi adăugăm și faptul - deosebit de important - că, de la bun început, Biserica a statornicit o rânduială specială, un cadru special și o disciplină liturgică internă la fel de specială, în vederea „frângerii pâinii” (vezi Didahia IX, 5, menționată în nota nr. 1). Așadar, în desăvârșita ambianță comunitară, creată în Biserică pe plan social și material, renunțându-se la orice fel de diferențieri și datorită efortului comun de „[...] a păzi unitatea Duhului întru legătura păcii” (Efeseni 4,3), primii creștini „[...] în fiecare zi, stăruiau într-un cuget în templu și, frângând pâinea în casă luau împreună hrana întru bucurie și întru curăția inimii, lăudând pe Dumnezeu [...]” (Fapte 2,46-47a).

Deci, „frângerea pâinii nu se săvârșea oriunde și oricum; ea se celebra „cu rugăciuni”, nu în templu (unde erau alte jertfe), ci „în casă” (probabil în casa Mariei, mama Sfântului Evanghelist Ioan Marcu, unde a avut loc Cina cea de Taină și Pogorârea Duhului Sfânt (Marcu 14,12-15; 16,14; Luca 24,33; Ioan 20,19-26 ș.u.; Fapte 1,13-14; 2,1-2), zilnic (Matei 6,11), în paralel cu participarea la slujbele templului (Fapte 3,1). Cei care se adunau „în casă”, iar puțin mai târziu „în biserică” (I Corinteni 11,18), se împărțeau cu Sfânta Euharistie („luau [...] hrana”) numai întru „bucuria” inimii curate (altfel nici nu se putea vorbi de comuniune), încheind ritualul, ca și Iisus la Cină, cu cântări („lăudând pe Dumnezeu”: v.47a).

„Învățătura Apostolilor” din Fapte 2,42, în care „stăruiau” cei ce se botezau, era, bineînțeles, centrată pe ceea ce avea Biserica mai scump, adică Sfânta Euharistie, în care era prezent real și substanțial Însuși Hristos Domnul. Tocmai

din dorința lor de a fi permanent în prezența Lui, se oficia zilnic „frângerea pâinii”, actualizându-se mereu învățătura Domnului pe care ei au primit-o în sinagoga din Carpenaum, a doua zi după minunea înmulțirii celor cinci pâini și doi pești (Ioan 6).

Termenii euharistici, utilizați de Iisus în cuvântarea din Carpenaum și preluați de către Sfântul Evanghelist Ioan cap. 6 al Evangheliei sale (sárx, sóma, aimá, ártos, kláo, klásmata, méno), converg spre un scop suprem și ultim, spre idealul (mereu actual) al creștinismului și anume „koinonia” (comuniunea, sau intercomuniunea euharistică).

Această terminologie euharistică, nu numai că s-a menținut în timp, în Biserică, ci s-a tot amplificat, găsindu-se noi termeni pentru a exprima optim valoarea de jefă a Euharistiei, precum și caracterul ei supranatural. În cele din urmă, celebrarea euharistică a devenit o ceremonie aparte, inconfundabilă cu alte slujbe sau rugăciuni, o adevărată „slujbă cuvântătoare, care, în scurtă vreme nu se va mai numi „frângerea pâinii”, ci Sfânta Liturghie¹⁴, semnificând nu doar o simplă comuniune „spirituală”, sau „mistică” a credincioșilor cu Hristos, ci o „comunitate” cu El, adică o unitate complexă, totală, o conlocuire ființială reciprocă, în sensul că Trupul lui Hristos devine trupul credincioșilor, iar Sângele Lui, sângele credincioșilor, fiecare din cei împărțășiți putând afirma ca și Sfântul Apostol Pavel: „Nu eu mai trăiesc, ci Hristos trăiește în mine” (Galateni 2,20). Toate acestea s-au înfăptuit însă concret și complet abia prin secolele V–VI, cu aportul indiscutabil al Sfinților Părinți. Ori de câte ori tâlcuiau Scriptura, Sfinții Părinți se înscriau pe ei înșiși în tradiția moștenită de la predecesorii lor, învățându-ne astfel că perspectiva justă a oricărei interpretări a Bibliei, nu este alta decât cea a evlaviei. La fel s-au petrecut lucrurile și cu Sfânta Liturghie, esența cultului divin public al creștinismului.

Pentru Sfinții Părinți „frângerea pâinii” de la începuturile creștinismului, n-a însemnat altceva decât o imensă contopire (comuniune), între timpul înțeles ca istorie, s-au ca „plinire a vremii” (Galateni 4,4) și cosmosul ca spațiu creat, cu materie și cu viață, într-o Liturghie și ea cosmică, prin care toate intră în comuniune cu Hristos, Care, la rândul Lui „toate le umple fiind necuprins” și Care, rânduiește astfel încât și Biserica Sa, să fie precum este El, adică mereu „[...] aceeași și ieri și astăzi și în veac” (Evrei 13,8). Cu alte cuvinte, să fie o martoră și o participantă activă și continuă la toate evenimentele vieții Lui, a vieții celei noi în Duhul Sfânt – prin Sfintele Taine – precum și o autentică prezență în această lume, a „Împărăției ce va să vină”.¹⁵

Preschimbarea relativ timpurie a denumirii Sfintei Euharistii, în Sfânta Liturghie, nu este decât o consecință firească a bogăției de conotații duhovnicești pe care ea și le tot revelează, în timp, Bisericii, într-o la fel de dinamică și bogată diversificare.¹⁶

Este perfect adevărat că în primele trei veacuri creștine, Liturghia primară, arhetipală avea o unitate de fond generalizată, fiind pretutindeni și de către toți respectată în Biserică, dar tipicul ei uniform era „încă fluid și susceptibil de modificări de amănunt”¹⁷, având la bază doar structura Liturghiei apostolice din Ierusalim, pusă mai târziu pe seama Sfântului Iacob „fratele Domnului”¹⁸.

Diversificarea ulterioară a tipurilor locale (regionale) de Liturghii, ca ceremonii euharistice, corespunde exact cu dubla mișcare a Bisericii (una apostolică, misionară și alta euharistică, pastorală)¹⁹ și a început prin multiplicarea și diversificarea textului Anaforalei liturgice, adică al Rugăciunii Sfintei Jertfe, care constituie nucleul Liturghiei euharistice²⁰, dar care, inițial a suferit o redactare personală, improvizată, sau „brodată” pe fondul existent, de către autoritatea episcopală locală.²¹ Totuși, prin secolele IV-V, „[...] s-au adoptat (deja) formule fixe, care n-au mai lăsat nimic pe seama arbitrarului individual, a hazardului, sau improvizăției”²².

Sintetizând, foarte mult, putem spune că în prezent, în Răsăritul ortodox²³, se moștenesc de la Sfinții Părinți și se săvârșesc trei celebre Liturghii, legate de numele a trei dintre cei mai de seamă Sfinți Ierarhi ai Bisericii:

Liturghia Sfântului Vasile cel Mare²⁴;

Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur²⁵;

Liturghia Darurilor mai înainte sfințite, numită și a Sfântului Grigorie Dialogul²⁶.

Chiar dacă aceste Liturghii sunt atribuite unora dintre cei mai iluștrii Ierarhi și Sfinți ai Bisericii, niciuna dintre ele nu trebuie privită ca operă a unui singur autor; ele sunt opere colective ale întregii Biserici Ortodoxe, ale multor generații de clerici; monahi, uneori împărați și, alteori, chiar simpli credincioși. Meritul Sfinților Părinți de a fi cristalizat în inspirate formule teologice imnurile, rugăciunile și mai ales Anaforalele liturgice, conferă acestor capodopere ale cultului divin public ortodox, calități cu adevărat dumnezeiești.

Între toate rugăciunile Bisericii din cadrul Sfintei Liturghii, există una, doar una singură, pe care bunul Dumnezeu o împlinește concomitent cu rostirea ei, indiferent și independent de vrednicia sau nevrednicia preotului slujitor, sau a credincioșilor prezenți la slujbă. Această rugăciune se numește EPICLEZĂ (de la grecescul „epiklesis” și latinescul „invocatio” = chemare, invocare) și reprezintă punctul culminant al canonului euharistic, momentul chemării și venirii Duhului Sfânt, pentru prefacerea Cinstitelor Daruri de pâine, vin și apă, în Sfintele Daruri: Trupul și Sângele lui Hristos.

Acum este momentul cel mai sfânt și cel mai zguduitoare al Sfintei Liturghii, e clipa când prezența lui Hristos în Liturghie și în Biserică este totală, actualizând nesângeros faptul istoric al mântuitoarei Jertfe de pe Golgota²⁷.

Acest moment unic, absolut solemn și dumnezeiesc, împodobit devoțional cu splendoarea imnurilor și rugăciunilor compuse de Sfinții Părinți, ni s-a

transmis și nouă, celor de astăzi și se va perpetua în veci, în Biserică, prin puterea și lucrarea aceluiași Duh Sfânt ”mângâietor” și „de viață făcător”.

Iar în loc de orice altă concluzie, să nu uităm că Liturgia creștină a luat naștere nu ca un rit iudeo-creștin, ci ca Euharistie²⁸, nu în mod accidental, ci la Cina cea de Taină și nu oricum, ci ca o anunțare a Paștilor Noului Legământ, în preajma morții și Învierii Domnului, fiind orientată spre viitorul eshatologic al Parusiei Lui.

¹. *Didahia IX,5*: „Nimeni să nu mănânce nici să bea din Euharistia voastră, decât numai cei botezați în numele Domnului. Căci cu privire la aceasta, a spus Domnul: „Nu dați ceea ce este sfânt câinilor“ (*Matei 7,6*) - cf. *Scrierile Părinților Apostolici, traducere, note și indici de Pr. D. Fecioru*, P.S.B., I, București, 1979, p. 29.

². „Euharistia“ (mulțumire) este un substantiv grecesc, fiind una dintre denumirile cele mai vechi dată Tainei Trupului și Sângelui lui Hristos. Inspirată din „mulțumirea“ adusă de Hristos Domnul la instituirea acestei Sfinte Taine (*Matei 26,27* și loc. par.), denumirea este folosită cu această conotație precisă, așa cum am văzut mai sus, încă din veacul apostolic (cf. *Didahia IX*).

³. În ale sale *Epistole: Către Romani 7,3; Către Filadelfieni 4,1; Către Tralieni 8,1 și Către Smirneni 7,1*.

⁴. Preferința Sfântului Ioan pentru acest termen (sarx) ar putea fi explicată și printr-o intenție apologetică împotriva ereticilor docheți, care susțineau că Iisus ar fi avut numai un trup aparent (cf. *I Ioan 4,1-3*). Sfântul Ioan subliniază și aici (ca și în *1,14*) realitatea întrupării și consistența materială a trupului omenesc al lui Hristos. Reaparitia lui „sarx“ în cuvântarea din Carpenaum, arată cu claritate raportul dintre Întrupare și Euharistie. Ca om deplin, cu trup și sânge, Hristos Se aduce jertfă pentru viața lumii și, din această jertfă a Trupului Său, El îi hrănește pururea pe oamenii credincioși.

⁵. În general, prin termenul „iudeii“, Sfântul Ioan definește iudaismul și pe șefii lui oficiali, adversarii permanenți ai lui Iisus. El ne arată astfel că Biserica din vremea sa era deja o instituție distinctă și opusă iudaismului, iar creștinii sunt noul popor ales al mântuirii.

⁶. Obiecțiunile respective (murmurele), desigur că nu sunt numai ale adversarilor prezenți în auditoriul din Carpenaum, ci ele reflectă și atacurile pe care adversarii creștinismului - mai ales iudeii necredincioși - le îndreptau împotriva Bisericii, îndeosebi în ultima parte a veacului

apostolic, când Sfântul Apostol Ioan tocmai își redacta scrierile.

⁷. C.K. Barrett, *The Gospel According to St. John. An Introduction with Commentary and Note on the Greek Text*, London, 1955, p. 247.

⁸. Wilbert F. Howard, în *The Gospel According to St. John*, din „The Interpreter’s Bible“, vol. 8, Ed. a XXVII-a, Nashville, 1980, p. 573, are un comentariu neortodox la textul iohanic (*6,51-56*), considerând că Sfânta Euharistie, despre care se vorbește aici, nu este decât „o metaforă crucială“ și nu cu adevărat Trupul și Sângele Domnului.

⁹. C.K. Barrett, *o.c.*, p. 247.

¹⁰. A se vedea explicarea expresiei eshatologice (din aramaică) „Maranatha“ (sau „Maran athá“) și sensul ei de invocare imnologică pascală din: *Apocalipsa 22,20; I Corinteni 16,22; Didahia 10,5* - cf. și *Matei 28,20*), la Prot. Dr. Ioan Bude, *Conotații biblice despre „Jertfa vie“ și limbajul imnic-euharistic*, Ed. a II-a, Editura Alma Mater, Cluj-Napoca, 2007, p. 146.

¹¹. Pr. Prof. Dr. Ion Bria, *Euharistie* (art.) în *Dicționar de Teologie Ortodoxă A-Z*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1981, p.161.

¹². Pr. Prof. Dr. Vasile Mihoc, *Comuniunea credincioșilor cu Hristos și întreolaltă, după I Cor. 10,17-22*, în vol. „Persoană și comuniune“, (Prinos de cinstire Prof. Acad. Dumitru Stăniloae), Sibiu, 1993, p. 422.

¹³. Cf. Pr. Prof. Petre Vintilescu, *Anafora sau antidoron*, în rev. „Studii Teologice“ nr. 1-2/1953, p. 116 ș.u.: „eulogia“ se numea pâinea binecuvântată care prisosea de la Sfânta Jertfă și pe care creștinii (mai ales episcopii) și-o trimiteau unul altuia în semn de iubire frățească (*Can. 14 Laodiceea*), sau se împărțea între clerici după Sfânta Liturghie (cf. *Constituțiile Apostolice VIII, 31*), iar mai târziu se dădea și credincioșilor (anafora de astăzi).

¹⁴. Referitor la termenul „leitourghia“ și larga lui utilizare în istoria biblică a Vechiului și Noului Testament, precum și în scrierile Părinților

Bisericii postapostolice, a se vedea Prot. Dr. Ioan Bude, *o.c.*, pp. 165-168.

¹⁵. Pr. A. Schmemmann, *Biserică, lume, misiune* (trad. din lb. engleză de Maria Vințeler), Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2006, p.194.

¹⁶. M. Kovalevski, *Origines et développement de la liturgie chrétienne*, în rev. „Presence orthodoxe”, nr. 3, Paris, 1968, p. 47.

¹⁷. A. Fortesque, *La Messe. Etude sur la Liturgie Romaine*, Paris, 1921, p.70.

¹⁸. Pr. Prof. Ene Braniște. *Liturgica Specială pentru institutele teologice*. E.I.B.M.B.O.R. București, 1980, p. 183.

¹⁹. Pr. Prof. Ion Bria, *o.c.*, p.19.

²⁰. *Ibidem*.

²¹. L. Bouyer, *L'improvisation liturgique dans l'Église ancienne*, în „La Maison-Dieu”, Revue française du Centre National de Pastorale Liturgique, Nr. 111, Paris, 1972, p. 7-19.

²². L. Duchesne, *Origines du cult chrétien*, Paris, 1889, p. 55-56.

²³. Facem referire aici doar la spațiul răsăritean ortodox, format doar din *Bisericile calcedoniene*, excluzând (din motive de spațiu) pe cele *necalcedoniene*, pe cea Romano-Catolică și mai ales pe cele protestante (de toate nuanțele), pentru că, așa cum se știe, acestea nu au liturghie și nici preoție sacramentală.

²⁴. Potrivit mărturiilor unanime ale Tradiției Patristice, această Liturghie este cea mai veche dintre cele trei Liturghii bizantine, iar forma actuală i-a fost stabilită într-adevăr de Sfântul Vasile cel Mare, Arhiepiscopul Cezareei Capadochiei (+379).

²⁵. Despre atestarea documentară a *Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur*, vezi Placide de Meester, *Les origines et les développements du text grec de la liturgie de Saint-Jean Chrysostome*, în vol. „Hrysostomikà”, Roma, 1908, p. 259-262; Idem, *Liturgies Grecques* (art.) la F. Cabrol, H. Leclercq și H. Marrou, *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*, t. VI, col. 1603-1604.

²⁶. Deși se numește „Liturghia Darurilor mai înainte sfințite”, ea nu este o liturghie propriu-zisă, ci mai curând o combinație ceremonială a Vecerniei cu Liturghia. *Sfânta Euharistie* cu care se împărtășesc credincioșii în cadrul ei, se consacră anterior, numai într-una din Liturghiile Sfântului Vasile cel Mare.

²⁷. Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, *o.c.*, p. 326-327.

²⁸. M. Kovalevski, *o.c.*, p. 47.